

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ БАНКІВ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1. Починаючи з 2000 р. Україна показує досить високі темпи економічного зростання. Реальний обсяг ВВП за 2000—2003 рр. зріс на 133,2 %, тобто збільшувався в середньому на 8,2 % за рік. Ще більш високими темпами зростали в цей період обсяги банківських операцій та послуг для господарюючих суб'єктів та населення. Залучені ресурси банків зросли за цей період більше ніж у 5 разів, кредитні вкладення в економіку — в 5,5 разів. Основні монетарні індикатори — інфляція та валютний курс — залишалися відносно стабільними.

Співпадання у часі високих темпів економічного зростання та активізації банківської діяльності спричинило певну ейфорію щодо ключової ролі банківської системи в економічному відродженні, її високої розвинутості та зрілості, яка набула певного розповсюдження в суспільстві. Це може послабити суспільні вимоги та зусилля щодо подальшого розвитку банківської системи та підвищення її ролі.

Про наявність такої ейфорії свідчать вимоги деяких світових та вітчизняних експертів до НБУ знизити темпи кредитування економіки (нібито для охолодження кон'юнктури ринку), прийняття Верховною Радою законодавчої норми щодо оподаткування доходів населення від депозитних вкладів, запровадження в регулятивну практику НБУ ще жорсткіших нормативів та вимог, ніж у розвинутих країнах, тощо. Якщо судити по цих положеннях, то можна думати, що наша банківська система не менш зріла та ефективна, ніж у розвинутих країнах. Проте це не так.

По-перше, економічне зростання 2000—2003 рр. забезпечувалося в значній мірі за рахунок експортоорієнтованих галузей, у яких фінансові ресурси формувалися переважно за рахунок заниження курсу гривні до долара шляхом її надмірної девальвації у 1998—1999 рр., а не за рахунок банківського кредитування. Тому роль банків у зростанні експортної складової ВВП не могла бути відчутною. В міру вичерпання девальваційного ресурсу попит на банківські ресурси цих

підприємств швидко зростатиме і комерційні банки за наявної ресурсної бази навряд чи зможуть задовольнити цей попит.

По-друге, економічне зростання поки що мало переважно екстенсивний характер і базувалося на наявній (застарілій) матеріальній, технічній і технологічній основі. Такий розвиток вимагав від банків перш за все коротко- та середньострокових вкладень. Але в міру переходу на інтенсивно-інноваційний шлях розвитку швидко зростатиме попит на довгі гроші і банки невзможі будуть його задовольнити. Не випадково провідні українські банки все частіше почали звертатися на міжнародні валютні ринки чи залучати великих іноземних акціонерів, щоб мобілізувати більш довгі і більш дешеві іноземні ресурси, ніж це можливо на внутрішньому ринку.

По-третє, слід враховувати, що економічне зростання в 2000—2003 рр. відбувалося після тривалого і глибокого спаду 1990—1999 рр., коли реальний обсяг ВВП скоротився на 60 %. На цьому фоні чотирирічне зростання виробництва (на 33,0 %) виглядає не таким вже й значним та достатнім. Потрібно буде ще не менше 4-х років таких же високих темпів розвитку, щоб вийти хоч би на рівень 1990 р. Але за цей час інші країни — наші конкуренти на світовому ринку — підуть вперед у розвитку виробництва і нашої банківській системі ще довго прийдеться працювати з великим перевантаженням, щоб задовольнити потреби такого розвитку. Ось тоді й можна буде оцінити, наскільки вона зріла та ефективна.

З викладеного можна зробити висновок, що потреби економіки в подальшому нарощуванні банківських послуг в Україні далеко не вичерпані, і залишаються могутнім чинником, що спонукає банківську систему для подальшого розвитку. Тому ми не бачимо реальних підстав говорити про необхідність гальмування темпів розвитку банківських вкладень в економіку, а отже й самої банківської системи.

2. *Другим макроекономічним чинником розвитку банківських вкладень в економіку, а отже і підвищення ролі банківської системи, є формування вільних резервів у розпорядженні банків. На мікрорівні обсяги резервів визначаються успіхами кожного окремого банку в мобілізації вільних коштів юридичних та фізичних осіб. А на макrorівні загальний обсяг банківських резервів визначається загальним обсягом грошової маси в обороті та її структурою. Чим більша маса грошей в обороті і чим нижча питома вага в ній готівки, тим вищою є межа формування резервів банків, які слугують джерелом нарощування їх активів. Розглянемо таку схему.*

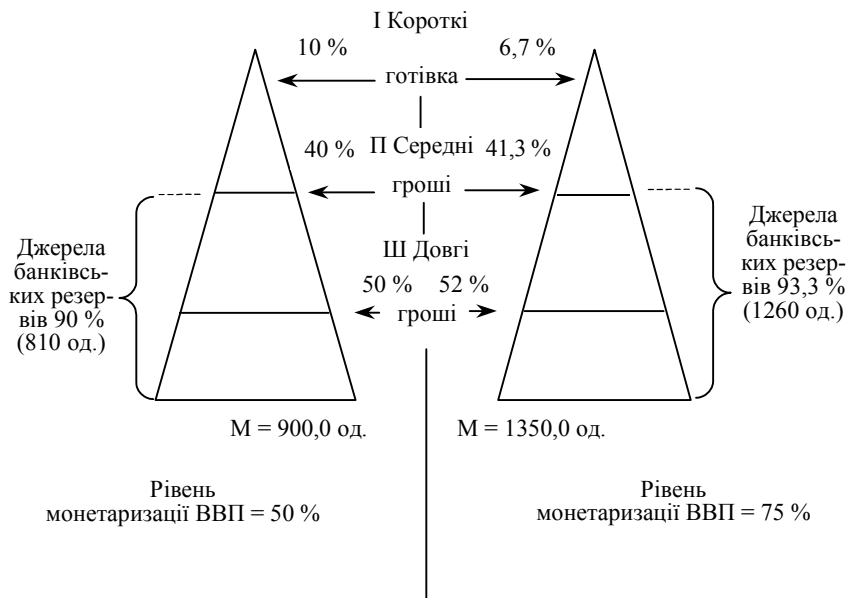
У двох країнах (А та Б) з однаковим номінальним обсягом ВВП в обороті знаходиться різна маса грошей — відповідно 900,0 одиниць та 1350,0 одиниць, або на 50 % більше. Оскільки обсяги ВВП у них однакові, то й маса готівки (коротких грошей) у них буде приблизно однакова (90,0 одиниць), хоч питома вага її в загальній масі грошей буде різною.

Відповідно банківська система країни А матиме 810 грошових одиниць в якості джерела формування своїх резервів, а банківська система країни Б — 1260 одиниць, або в 1,55 рази більше. Зрозуміло, що й можливості кредитувати зростання економіки у них будуть різні: в країні Б в 1,55 рази більші, ніж в країні А.

Якщо в країні А наявних джерел (810 од.) достатньо для задоволення попиту економіки на банківські вкладення, то в країні Б частина наявних джерел може бути зайвою, і їх прийдеться розміщувати в третіх країнах. І навпаки, якщо джерела коштів балансуються з попитом в країні Б, то в країні А наявних джерел буде недостатньо, і її банківська система буде залучати їх в третіх країнах, а роль її в розвитку національної економіки буде відчутно меншою. Над нею буде постійно висіти загроза нарощування зовнішнього боргу.

Обсяг ВВП — 1800 од.

Обсяг ВВП — 1800 од.

В чому ж причина такої відмінності умов, в яких працюють банківські системи двох країн? І чи взагалі реальним є наведений приклад?

На наш погляд, наведений приклад цілком реальний, а причиною різних умов діяльності банків є істотна відмінність в рівнях монетизації економіки двох країн: в країні Б він на 50 % вищий, ніж в країні А. Про реальність подібного припущення свідчать значні відмінності в рівнях монетизації ВВП розвинутих країн та країн, що розвиваються, а також окремих країн в середині кожної з цих груп. Так, рівні монетизації ВВП у Японії та в Швейцарії перевищують одиницю і є значно вищими, ніж в інших розвинутих країнах, в т. ч. у США. Тому не дивно, що якраз ці країни є чи не найбільшими кредиторами на світовому ринку. Зато країни з низьким рівнем монетизації ВВП є хронічними позичальниками на цьому ринку, в т. ч. і Україна.

Зі сказаного напрашується висновок про те, що формування банківських резервів, достатніх для забезпечення потреб економічного розвитку, можливе за швидкого нарощування рівня монетизації економіки. Досягнутий Україною станом на сьогодні

рівень монетизації ВВП (приблизно 35—40 %) явно недостатній для адекватного посилення ролі банків в економічному зростанні. Його потрібно підвищувати в найкоротші строки хоч би до рівня 1990 року (≈ 55 —60 %), тобто приблизно вдвічі.

3. Адекватне підвищення рівня монетизації економіки послуговуватиме не тільки ресурсному забезпеченню розвитку банківської системи, а й завершенню формування зрілого грошового ринку, на якому ринкові сили попиту і пропозиції будуть формувати об'єктивну ціну грошей, тобто рівень процентної ставки. В умовах глибокої демонетизації ВВП ослаблена участь економічних суб'єктів (юридичних і фізичних осіб) у формуванні пропозиції грошей, та гіпертрофована роль банків. Проте емісійна діяльність банківської системи знаходиться під жорстким контролем НБУ, який постійно остерігається допустити інфляцію, внаслідок чого пропозиція грошей хронічно відстає від попиту на гроші. Така розбалансованість ринку національних грошей і є ключовою причиною надто високої ставки процента по банківських позичках, що є ще одним макроекономічним чинником гальмування розвитку банківської системи. Вимога сплати 17—20 % річних по наданих позичках робить банківський кредит недоступним для значної частки підприємств, особливо в низькорентабельних галузях економіки. Всі заклики уряду та підприємців до банків знизити позичкову ставку, всі зусилля НБУ вплинути на них з цією метою, навіть ціною значного зниження облікової ставки, не дали бажаних результатів і процент залишається високим, а можливо й ще підвищиться, оскільки облікова ставка поповзла вгору. І причини цього феномена слід шукати не в низькій свідомості банкірів чи високій ризиковості позичок, а перш за все в низькій монетизації економіки, за якої банки змушені платити надто високі депозитні проценти за залучені кошти, а тому кардинально змінити позичковий процент вони не в змозі. Цікаво, що на нашому грошовому ринку іноземні гроші дешевші, ніж національні: і депозитні, і позичкові процентні ставки по інвалютним операціям помітно нижчі ніж по гривневим. Цей феномен повинен був давно насторожити наші органи монетарного управління і знайти своє пояснення. Проте ми успішно з ним зжилися і терпимо, ніби так і повинно бути. *Але це НОНСЕНС!*

Зі сказаного можна зробити висновок, що зниження ставки процента по банківським позичкам як важливого чинника

доступу економічних суб'єктів до кредитів стане реальністю лише за значного підвищення рівня монетизації ВВП, хоч би до рівня 1990 р.

4. Як же адекватно підвищити рівень монетизації економіки в сучасних умовах України? Чи можливо кардинально вирішити цю задачу взагалі?

Головним чинником, що стримує прискорену ремонетизацію економіки є повільні темпи формування попиту на гроші, перш за все на довгі гроші. Відсутність достатнього попиту на гроші обмежує нарощування пропозиції грошей банківською системою. Якщо ж вона спробує перейти цю межу, визначену попитом, зайві гроші спрямовуватимуться на товарні чи валютні ринки, де починається зростання цін і знецінення національних грошей. Яркий приклад тому — падіння курсу гривні до долара та зростання цін на товари восени 2004 року, коли пропозиція національних грошей зросла під впливом політичних чинників.

Звичайно, низькі темпи ремонетизації економіки України зовсім не означають, що попит на гроші у нас не зростає. Адже грошова маса за агрегатом M_3 за 2000—2003 рр. зросла в 4,3 рази, а рівень споживчих цін за цей період зріс на 42,8 %, причому значна частка цього зростання мала не монетарний характер. Досить стабільним був і курс гривні до долара США. Тому є підстави стверджувати, що в цей період пропозиція грошей досить вдало підтримувалася НБУ на рівні попиту на гроші, а отже і попит за цей період теж зріс приблизно у 4 рази. Такі темпи зростання попиту і пропозиції грошей дали можливість у 2,1 рази збільшити рівень монетизації ВВП, довести його до 36,0 % на кінець 2003 р. Але цього явно мало сьогодні, коли економіка потребує значних обсягів довгих грошей. Якби попит на гроші за цей період зріс не в 4, а в 5 разів, то грошова маса могла б збільшитися без інфляційних наслідків на 23,0 млрд грн, з них осіли б у довгостроковий її сектор приблизно 15—20 млрд грн, а тому довгі гроші в резервах банків зросли б удвічі за підсумками 2003 року. Це дало б приблизно 10—11 млрд грн інвестиційних ресурсів, які банки могли б додатково спрямувати в економіку. Звичайно, процентні ставки теж знизились би.

В Україні діє багато чинників, що стримують прискорений розвиток попиту на гроші, а отже відповідне зростання маси грошей в обороті. Я спробую зупинитися лише на 3-х:

- 1) низька суспільна усвідомленість важливості зростання попиту на гроші як економічного та фінансового чинника;
- 2) низькі доходи переважної частки населення, що обмежує формування заощаджень, які є джерелом попиту на довгі гроші;
- 3) високі ризики, пов'язані зі зберіганням грошей.

Низька суспільна усвідомленість проявляється у тому, що поняття попиту на гроші дуже рідко застосовується у науковій та нормативно-правовій літературі та у практиці. Зокрема, в «Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ» нема навіть невеликого розділу, присвяченого формуванню попиту на гроші, нібито цей чинник зовсім не впливає на монетарні процеси. Чи не тому зовсім пасивно до попиту на гроші ставляться науковці — я зовсім не знаю наукових публікацій з цієї проблеми. В кращому випадку про нього згадується в підручниках для студентів. Чи не тому у нас розглядають осіб, які накопичують і зберігають гроші, як антисуспільні елементи? То як же тоді буде формуватися достатній попит на гроші? Щоб послабити цей чинник, потрібна велика організаційна, наукова, правова і виховна робота в суспільстві.

Низькі доходи населення як чинник стримування попиту на гроші добре відомий цій аудиторії і не потребує додаткових коментарів. Хочу підкреслити лише одну деталь: такі низькі доходи нашого населення є результатом державно-монополістичного шляху розвитку української економіки, коли власність на засоби виробництва сконцентрована у купки багатіїв-олігархів, малий та середній бізнес подавлений, а переважна частка робочої сили стала найманими працівниками, рівень оплати яких монопольно визначають олігархи. Тому в Україні частка оплати праці в собівартості продукції чи не найнижча у світі, а депозити більшості наших вкладників у банках не перевищують 1—2 тис. грн.

Послабити цей чинник стримування попиту на гроші можливо рішучою децентралізацією економіки, створенням поряд з великим капіталом повноцінного, масового малого і середнього бізнесу, в якому було б зайнято не менше 50 % працездатного населення. Зайняті в малому та середньому бізнесі одержують більші доходи ніж наймані працівники у великому бізнесі, збільшують зайнятість, що сприяє зростанню доходів. Крім того, великий капітал змушений буде підвищувати зарплату своїм працівникам, щоб послабити відтік їх в малий бізнес.

Високі ризики зберігання грошей пов'язані з постійною загрозою їх інфляційного знецінення, втратою внаслідок бан-

крутства банків, надто розповсюдженими грабежами, крадіжками, обманом тощо, які, як правило, не розкриваються. Захиститися від таких ризиків економічні суб'єкти (фірми та домогосподарства) практично не можуть. Навіть банки часто страдають від таких ризиків, поскільки вони провокуються переважно політичними чинниками і банківська система не має інструментів захисту від них (згадайте банк «Україна» та інші). Більше ж всього від цих ризиків втрачають ті суб'єкти економіки, які можуть і хочуть накопичувати гроші, тобто є реальними носіями попиту на гроші і їм є що втрачати. Щоб уникнути таких втрат, вони змушені зменшувати заощадження, збільшуючи витрати чи зменшуючи доходи, що підриває ефективність їх діяльності, або ж доларизувати заощадження з можливим вивозом їх за кордон. В обох випадках попит на гроші зменшується з усіма негативними наслідками для банківської системи та економіки.

Послабити цей чинник гальмування попиту на гроші можливо лише на шляху докорінної перебудови політичного устрою та економічної системи, в якій не буде місця інфляції та адміністративного, несправедливого, заполітизованого тиску на банки та інші підприємницькі структури, зупиниться відтік капіталу за кордон і розпочнеться повернення раніше вивезеного капіталу з-за кордону.

Банки перестануть бути заложниками різних політичних розборок, а разом з ними і їх вкладники — носії попиту на гроші.

5. Сьогодні банківська система України у своєму розвитку вперлась в три могутні перепони:

- низький рівень капіталізації банків;
- високий рівень процентних ставок (депозитних і позичкових);
- невідповідність часової структури банківських ресурсів і попиту економіки на банківські вкладення: в ресурсах переважають короткострокові кошти, а в попиті переважає попит на довгострокові кошти.

З вищевикладеного про значення ремонетизації економіки у підвищенні ролі банківської системи видно, що прискорена ремонетизація послабить другу і третю перепону. Але є підстави стверджувати, що вона буде активно сприяти і зростанню капіталізації банків. В умовах високої монетизації економіки, коли рівень проценту та ризиків знизяться, заощадникам вкладати кошти в капітал банків буде не менш вигідно та надійно, ніж в депозити. Тому і з цієї точки зору прискорена ремонетизація економіки є першочерговим

завданням. Але ця задача буде вирішена ще не скоро, а недостатня капіталізація банків уже сьогодні дається взнаки: уже в 2004 р. помітно знизились темпи зростання банківських депозитів, темпи зростання банківського кредитування, посилився контроль НБУ за дотриманням банками нормативів обов'язкового резервування тощо. Особливо загострилась проблема капіталізації у найбільших банків, які є становим хребтом банківської системи. В останній час якраз ці банки істотно активізували роботу по збільшенню своїх капіталів. НБУ планує, що за 2004 рік капітали банків зростуть на 40 %. Разом з тим НБУ посилює боротьбу за реальність показників банківських капіталів, вимагаючи переоцінки майна банків незалежними експертами. В результаті такої переоцінки капітали банків можуть навіть скоротитися. Це загрожує перш за все великим банкам, які мають широкую філіальну мережу, і які є ключовими кредиторами реального сектора. Позбавлення цих банків права нарощувати кредитні вкладення істотно послабить їх позиції на ринку і ослабить роль всієї банківської системи.

Думаю, що з цієї проблеми у нас буде багато доповідей і будуть конкретні пропозиції щодо її вирішення. Я хотів би тільки сказати, що, на мій погляд, ми даремно погодилися з розповсюдженням на наші банки загальносвітової норми адекватності капіталу. Не можна за цим критерієм наші банки прирівнювати до банків розвинутих країн. За моїми даними, американські банки 30—40-х років, які тільки-но почали відроджуватися після глибокої кризи 1929—1933 рр., мали норматив адекватності капіталу на рівні 5—6 %. І нічого — успішно справилися з забезпеченням відродження економіки США після світової кризи. Думаю, що наші банки зараз більше подібні до банків США 30—40-х років, ніж до сучасних, і норму адекватності капіталу їм потрібно, по аналогії, дещо знизити: до 6—8 %.

6. На завершення, хотів би зупинитися ще на одному макрочиннику, що стримує розвиток банківської системи. Це, зокрема, надзвичайно слабкий розвиток ринкових відносин у багатьох сферах економіки. Це стосується, перш за все, сільського господарства, де земля до кінця не приватизована, ринок землі не сформувався, що по суті закриває банкам шлях у сільське господарство, зокрема робить неможливим розвиток там іпотечного кредитування.

Це позбавляє аграрних бізнесменів можливості одержати інвестиційні ресурси для технічного і технологічного забезпечення свого виробництва. Тому сільське господарство продовжує переживати глибоку кризу.

Нерозвинутість ринкових відносин закриває шлях банківському капіталу і в багато галузей сфери послуг — освіту, охорону здоров'я, науку та ін. Для одержання вищої освіти кредити студентам чомусь надає держава, а не банки. Медичні, наукові та інші установи, які за характером своєї діяльності вже можуть самофінансуватися, продовжують шукати спонсорів чи випрошувати державне фінансування, але не шукають банківський кредит. Пора поламати ці стереотипи і запроваджувати банківське кредитування в усі сфери, де воно може окупитися.

А. А. Гриценко

Національний банк України, м. Київ

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВІДНОВЛЮВАЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ТИПУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Україна зараз знаходиться на етапі відновлювально-трансформаційного економічного зростання, яке виникло після суттєвого падіння виробництва в процесі ринкової трансформації економіки і характеризується певними особливостями. В цьому типі зростання вирішуються два суперечливих завдання: відновлення виробництва до передкризового рівня і ринкової трансформації економічної системи. Критерієм завершення відновлювального етапу є досягнення економічних параметрів передкризового рівня. А критерієм завершеності ринкових перетворень є відтворення не тільки результатів, а й умов виробництва на ринкових засадах. Відновлювальні і трансформаційні процеси та їх критерії є різними за своїм змістом, але вони нерозривно пов'язані в просторі та часі в єдиний відновлювально-трансформаційний процес. Зрозуміло, що критерій завершеності цього процесу є більш складним і синтетичним. Він не може стати простим поєднанням двох складових критеріїв, а повинен бути вибудованим з урахуванням